

POTWORA (30) sb f

-tw- (30), [-tw-, -tf-, -df-].

Oba o prawdopodobnie jasne (tak w potworny); a jasne.

sg N potwora (11). ◇ G potwory (4). ◇ D potworze (3). ◇ A potworę (1). ◇ I potworą (I). ◇ pl N potwory (3). ◇ G potw(o)r (2). ◇ A potwory (4). ◇ I potworami (1).

Z przydawką w f (15), przy orzeczeniu w m bez przydawki (1) RejFig.

Sł stp brak, Cn notuje, Linde także XVII – XIX w.; poza tym XVIII w.: potwor.

1. [Twór, wytwór, produkt: Zakony y Kłafztory/ Kápłánftwá y Ofiáry zá grzech/ y infze ludzkich wymyflów podfory/ przeciwne Prawdzie puścić/ á na fáme y Prawdzie przeftáć mamy. *WiśnOkaz* 578 (*Linde*).]

2. *Budowa, kształt, wygląd zewnętrzny [czyja] (1)* : Bo iáko między zwierzętámi nie dziwuiemy fię Wilkom/ Niedźwiedziom/ Lwom/ choć fá okrutne zwierzętá: ále dziwuiemy fię Sátyrom/ Centauirom/ y infzym zwierzętom/ dla nádprzyrodzoney potwory ich *PowodPr* 17; [potworá/ Species, facies, forma, effigies. *Volck Sss4c*].

3. *Istota, rzecz lub zjawisko osobliwe, niespotykane, odbiegające od wszystkiego, co znane i dostępne codziennemu ludzkemu doświadczeniu, dziwoląg; monstrum Mymer¹, BartBydg, Vulg, Cn; portentum, prodigium Cn (13)* : *Mymer¹* 28; *Monstrum*, dzyw vel potwora *BartBydg* 92b.

Wyrażenie: »dziwna potwora« (1): GDym po trzy kroć wołczek fwoy z pilnością przelewał/ vłáa mi fię dziwna potwora/ Iakoby wielka okrągła kula/ na niey rak/ po niey lis/ pod nią wrząci kociel/ ktory zły wrog kowalskimi miechi poddymał. *LudWieś* A4.

α. [O koniu trojańskim: Zbudowawfzy Grekowie pod Troiá koń wielki/ Odefzli precz/ á z miáftá bieży człowiek wfelki. Widzieć káždy potworę pędko vsiełue *ZbylPROzm* F4.]

a. *Istota żywa o niezwyklej, dziwacznej budowie, czasem pół ludzka, pół zwierzęca (9)* : Ku pułnocy záfię fá drugie wyfpy wielkie/ niektore pufté od ludzi/ dla potwor ktore máią pfię głowy/ ofle/ świnié/ y rozmaíte stráfzliwe vrody. (*marg*) Potwory. (–) *BielKron* 268v; *Wunderbar*. Potworá. *Dziw*. Podźiw. *Monstrosus*. *Calag* 577a.

W porównaniach (2): Bo/ ktorym fię wiecey podoba proznowanie y piefzczotá niewieścia/ ktorzi fię báwią rzeczámi cnoćie nieprzyftoyne/ [...] cí niech wiedzą/ że fię od sláchetności przodkow fwych wyrodźili: nic im niepomogá ftárodawne Herby: nic Dźiádow y Prádźiádow sławne fprawy: á nieináczy máią być pokládáni/ iedno iáko owe potwory co fię nád przyrodzenie rodzą [*monstrosos partus*] *ModrzBaz* 42; Pierwłza tedy przyczyná vpadku kroleftw ábo narodow ieft/ nie wdźięczność [!] ku Bogu [...]/ nie ták dziwne ieft obźártwo/ opilftwo/ rofpuftá cíelefna/ furia/ y infze tákíe wády/ ktore z krewkości iákoby iemu fá wrodzone. Ale niewdźięczności flufznie fię káždy dziwowác może/ iáko potworze iákíey przeciw przyrodzeniu ludzkíemu: gdyż miłość miłościá/ dobre dobrym/ oddawác ieft rzecz wrodzona: nietylko człowiekowi ále beftyam bez rozumnym [!]. *PowodPr* 17.

Wyrażenia: »dziwna potwora« (1): niewiáftly niemocne przyrodná niemocá będą rodzic dziwne pothwory [*monstra*] *Leop* 4.*Esdr* 5/8.

peryfr. »leśna potwora« = *bożek pól i lasów, satyr (1)*: [z dedykacji] PAnie moy [...] racz i ti moię tę kwapioną Pracą za wdzięczne przyiąć, a śwą przirodzoną Ludzkosć okazać przeciw tey leśney potworze, Ktora się tu śmie śtawić na twym Pańskim dworze. *KochSat ktv*.

»morska potwora« [szyk 1:1] (2): W miękkiy pływaią wodzie bez pochyby/ Morfkie potwory y rozliczne ryby (*marg*) Alumni aquae. Monstrum marinum et Belua. Potworámorška. (–) *KlonFlis B4v*; [Pifzą theż o Portugálkiewy Krolowey/ iż kąpiąc się z pánkami/ ná brzegu morškim/ podpłynął pod nie wodą z cichá Sátyr/ to ieft dzięki mąż/ álbo wodny/ pochwycił ią y wciekł [...] tám to nie czártowšką śprawą było/ iedno z przygody/ przez potworę moršką. *PostępekPrCzart 76v*].

b. *Zjawisko nadzwyczajne, niepojęte dla rozumu (1)* :

α. [W sensie pozytywnym: *cud*: [*Elizeusz*] w żywoćie swoim tżynil potfory á w śmierci tżynil dziwy *KsięgiEklez P3v*.]

β. W sensie negatywnym: *coś sprzecznego z rozumem, czego rozum nie akceptuje, przed czym się wzdraga (1)* : Ciála z martwychwstanie/ ieft rozumowi potworą/ y wśzytek zakon Krześciánki/ nie rozumem ále wiara bywa rządzon y wczon. *GrzegRóżn K3*.

4. *Jako słowo obraźliwe lub pogardliwe (16)* :

α. O wyglądzie zewnętrznym: *brzydki człowiek, brzydkie zwierzę (2)* : [*Żona narzekała na męża*] Wiem iż mię ty nienawidził/ A o inney żenie myślił. Przeto się ząwždy małż k temu/ By mię rychley pozbył z domu: Y oto ná me przekory/ Nábyłś tákiewy potwory [tj. *kupił Ezopa za niewolnika*]. *BierEz Bv*; Siedzi potym pod gorą nie dáleko dworá/ Kozieł idzye mimo oń/ zwieśi łeb potworá/ A łżeść koz zá nim dybie *RejFig Aa8*.

β. O stronie duchowej człowieka (5) :

αα. *Istota niedoskonała, o grzesznej naturze, skłonna do grzechy; ktoś zły, budzący odrazę moralną (4)* : A ten chocż prośtemi Słowy Prawiemy nakazył Głowy A patrz yedno tey potwory Gdzyś [!] się wczyl tei pokory *RejKup dd5*; Lácno by ten obyczay [tj. *zakaz noszenia przy sobie wszelkiej broni*] był przyięt/ kiedy by niektorzi z iádowitemi fercy do tego niezawadzáli: ktorzi [...] nietylko ludzi podleyżego śtanu/ ále też y swoie rowne y krewne/ á czáfem y braty rodzone zábijaią. [..]O nędzna Rzeczpośpolita á ná wżem rozgłobiona/ ktora tákowe potwory [*ista monstra*] ná łwe złe chowa. *ModrzBaz 64*.

W porównaniu (1): Pożrzył zalię ná tego człowieka nędznego / Czýmże wždy ieft namnieyżym podobien do niego [tj. *do Boga*]. Iáko Wielbład do Muchy/ á Woł do Komorá/ Ták k niemu ieft podobna tá márna potworá. *RejWiz 52v*.

Przen (1) : Bo ona przyrodzona śwawola potworá/ Ząwždy mię też ciągnęła tám do tego dworá [złego księcia]. *RejWiz 75v*.

ββ. *Prostak, ktoś prymitywny, nieokrzesany (1)* : Ziemiánin się ożenił/ náłż prostak v dworá/ Y nieumiał táncowác bez dudy potworá. *RejFig Dd4*.

γ. *O czarcie (1)* :

Wyrażenie: »sprośna potwora« (1): A widzys nie boże chory Czarta they śprośney potwory. Iáko thu náreka łobie A barzo wąpthy [!] o thobie *RejKup n8v*.

δ. *O upersonifikowanej śmierci (2)* :

Wyrażenia: »błada potwora« (1): IDźcie Kiałzki [!] do ludzi [...]. Iełł [!] fie wam przyda być ná panięcym dworze/ Niech wiedzą/ że też tám być tey bládey potworze. *WisznTr* 5.

»okrutna potwora« (1): [Rzekł młodzieniec do Solinusa] widziłz iáko liecże/ tá okrutna potworá márníe nędzne ludzi/ A przed tą łzpetną kołá nikt fie nie wyludzi. *RejWiz* 96.

a. *W polemice religijnej katolicko-protestanckiej* (6) :

α. *W wypowiedziach katolików* (2) :

αα. *O protestantach (w nawiązaniu do znac. 'zły człowiek')* (1) :

W połączeniu szeregowym (1): káždego kto do nog ie⁸⁰ vpádać nie chce [...] Lutrámí/ Nowokrzczeńcámí/ świniámí dżíkímí/ bełtyámí/ potworámí y niewiedźcie czym názywáiąc *CzechEp* 26.

[Szereg: »potwora i szelma«: W Polszcze wiele sekt się namnożyło. Iuż Hufowie/ iuż Pikárćí/ iuż Troybożáníe/ iuż Troyczacy/ iuż Nowokrzczeńcy/ iuż Ebionitowie/ iuż Obrzezańcy y Zydowie/ ledwie nie Machometowie [...]. Które wżyftkie potwory y źelmy/ ze Włoch/ z Hiszpáníey/ z Fráncyey/ y z Niemiec wygnáne y wymerkáne [= *wypędzone chłostaniem*] łá *WerReguła* 16.]

ββ. *O wierze protestanckiej: coś złego, odstręczającego* (1) :

Wyrażenia: [»potwora dziwna«: [Zdziwiłby się bardzo wierny chrześcijanin] Kiedyby v nas obaczył/ iáko [...] wiele ránámí ofzpecona íełt wiárá Powłzechna w náłzey miłey Polłzche/ [...] iáko wiele potwor dżiwnych Confesiy álbo wyznánia wiary. *WerReguła* 15.]

»kacerska potwora« = *herezja* (1): Lękaý fie ołobliwie źiemio Niemiecka y Czełka/ któraś rołpułtá ćielefná pierwey záłtápiwłzy/ nowe tego wieku Kácerłkie potwory wylęglá/ y ná świat rołpłodźíłá. *PowodPr* 12.

β. *W wypowiedziach protestanta o katolickim dogmacie Trójcy Św. i pochodzeniu Chrystusa (w nawiązaniu do znac. 'dziwoląg')* (4) : Kryłtus rozmáitemi też fortyłámí był zniłżczón [...]. (*marg*) Miáłto íednego Syná Bożego przez ktorego łámego íełt odpułzczenie grzechow/ y żywoth wieczny rozmáitych potwor náczyníł łzátan. (-) *GrzegRóżn* E.

Wyrażenia: »dziwna potwora« (1): Thuć dopiero widźiemy iáko łzáthan łzáleie/ y iáko fie w dżiwné potwory odmieníe/ áby łwego Bogá nieznáíomego Prorokom/ Kryłtułowi/ y Apołtołom/ Bogá indefinitá/ Bogá Íłtność/ Bogá Troiákiego/ y ínzemi potwornemi nazwiłkámí miánowánego obronił *GrzegRóżn* F4v.

»potwora larwista« = *ktos udający tego, kim nie jest* [w związku z dyskusją o naturze Chrystusa] (1): gdyż y łam Kryłthus [...] íełt Bog z Bogá/ y człowiek z człowieká vrodzony (nie potworá iáka łárwiłtha [...]) *GrzegRóżn* C2.

»straszna potwora« (1): A fáłłzywych Prorokow tych fie wyłtrzegaymy Ktorzy Bogá y z Synem íego opuścíli/ A łobie iákieś czwarte Bożyłzche zmyłlili Dołyc łtráźną potworę Syná nie máíając/ Ni mowá ni vczynkiem fie pokázuiącá Być Bogiem *GrzegRóżn* O.

Synonimy: **3.** *dziw, podziw, monstrum; a. mieszaniec; b.α. cud; 4. bestyja; β.ββ. prostak.*